OTA-ONA VA FARZAND MUNOSABATLARINING BOLA PSIXIKASIGA TA'SIRINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Yuldasheva Sojida Zoyirovna
O'zMU Jizzax filiali "Psixologiya" kafedrasi assistenti
Aliboyev Dilshod Xamra og'li
O'zMU Jizzax filiali 3-kurs psixologiya yo'nalish talabasi

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada ota-ona va farzand o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarning bolaning psixologik rivojlanishi hamda ijtimoiylashuv jarayoniga ko'rsatadigan ta'siri har tomonlama tahlil qilingan. Maqolada oilaviy tarbiya uslublari, emotsional bog'liqlik nazariyasi, identifikatsiya mexanizmlari va bola shaxsining shakllanishidagi asosiy psixologik omillar yoritilgan. Shuningdek, oilada sog'lom psixologik muhitni qaror toptirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *oila muhiti, ota-ona va farzand munosabatlari, sotsializatsiya, emotsional bog'liqlik, tarbiya uslublari, bola psixikasi, shaxs shakllanishi, identifikatsiya.*

Abstract: *This scientific article provides a comprehensive analysis of the impact of interpersonal relationships between parents and children on the child's psychological development and socialization process. The paper explores family parenting styles, attachment theory, identification mechanisms, and key psychological factors in the formation of a child's personality. Additionally, scientific and practical recommendations for establishing a healthy psychological environment in the family are developed.*

Keywords: *family environment, parent-child relationships, socialization, emotional attachment, parenting styles, child psychology, personality formation, identification.*

Zamonaviy jamiyatda shaxsning har tomonlama barkamol bo'lib voyaga yetishi, uning intellektual salohiyati, ma'naviy dunyoqarashi va ruhiy barqarorligi bevosita oila institutidagi muhitga bog'liqdir. Oila bola uchun nafaqat biologik hayot manbai, balki uning dastlabki ijtimoiy tajriba maktabi hamda psixologik himoya qobig'i vazifasini bajaradi. Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan davrda ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi muloqot shakllari o'zgarib, mazkur masalani chuqur ijtimoiy-psixologik jihatdan tadqiq etish zarurati tobora ortib bormoqda.

Mavzuning muhimligi shundaki, bolalik davrida ota-ona bilan shakllangan munosabatlar modeli insonning butun umri davomidagi xulq-atvori, o'z-o'zini baholashi, stressga chidamliligi hamda jamiyatdagi boshqa a'zolar bilan o'rnatadigan aloqalarining poydevorini belgilab beradi. Ushbu maqolaning maqsadi — ota-ona va farzand munosabatlarining bola psixikasiga ko'rsatadigan ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini nazariy tahlil qilish va sog'lom tarbiya muhitini yaratish yo'llarini asoslab berishdan iborat.

Ota-ona va farzand munosabatlarining psixologik mohiyati jahon psixologiya fanida ko‘plab yetuk olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan. Xususan, madaniy-tarixiy nazariya asoschisi L. S. Vigotskiy bolaning psixik rivojlanishida ijtimoiy muhit va kattalar bilan bo‘ladigan jonli muloqot hal qiluvchi omil ekanligini ta’kidlagan. Uning «eng yaqin rivojlanish zonasi» konsepsiyasiga ko‘ra, bola kattalar ko‘magi va hissiy qo‘llab-quvvatlovi ostida o‘zining mavjud imkoniyatlaridan yuqoriroq bo‘lgan yangi ko‘nikma va bilimlarni o‘zlashtiradi.

Britaniyalik psixiatr va psixoanalitik Jon Boulbi hamda amerikalik psixolog Meri Eynsvort tomonidan yaratilgan «Bog‘liqlik nazariyasi» ona va bola o‘rtasidagi dastlabki emotsional aloqaning ahamiyatini ilmiy jihatdan isbotlab berdi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hayotining dastlabki yillarida ota-onasidan mehr, e’tibor va barqaror g‘amxo‘rlik ko‘rgan bolalarda «ishonchli bog‘liqlik» shakllanadi. Bunday bolalar kelajakda o‘ziga ishongan, hissiy jihatdan barqaror va ijtimoiy moslashuvchan shaxs bo‘lib ulg‘ayadilar. Aksincha, beqaror yoki sovuq munosabatlar bolada xavotir, ishonchsizlik va himoyasizlik hissini yuzaga keltiradi.

Amerikalik psixolog Diana Baumrind esa ota-onalarning farzandga bo‘lgan talabchanligi va hissiy iliqligi darajasiga ko‘ra tarbiya uslublarini tizimlashtirib, ularning bola shaxsi shakllanishiga bevosita ta’sirini ochib bergan.

Ota-ona va farzand o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir jarayoni murakkab ijtimoiy va ichki psixologik mexanizmlar orqali amalga oshadi. Ularni quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha tahlil qilish mumkin:

1. Ijtimoiylashuv va ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish. Oila bola uchun birinchi mikromuhit bo‘lib, unda ijtimoiylashuv jarayoni boshlanadi. Bola ota-onasining o‘zaro muloqoti, muammolarga munosabati va atrofdagilarga bo‘lgan hurmatini kuzatish orqali jamiyatdagi axloqiy me’yorlar hamda ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi. Oiladagi sog‘lom ijtimoiy-psixologik iqlim bolada empatiya, hamkorlik va kommunikativ ko‘nikmalarning shakllanishiga zamin yaratadi.

2. Identifikatsiya va taqlid mexanizmi. Psixologiyada identifikatsiya — bolaning ongli yoki ongsiz ravishda o‘zini ota-onasiga o‘xshatishi, ularning xulq-atvor modellarini o‘zlashtirish jarayonidir. Ota-ona bola uchun birlamchi ideal va namuna vazifasini o‘taydi. Agar oilada agressiya, baqir-chaqir yoki yolg‘onchilik hukmron bo‘lsa, bola ushbu xatti-harakatlarni ijtimoiy me’yor sifatida qabul qiladi va tengdoshlari bilan munosabatlarda ham aynan shu modelni qo‘llaydi.

3. O‘z-o‘zini baholash va «Men» konsepsiyasining shakllanishi. Bolaning o‘z «Men» konsepsiyasi va o‘z-o‘zini baholash darajasi ota-onaning unga beradigan bahosi orqali shakllanadi. Ota-onaning samimiy maqtovi, bolaning harakatlarini e’tirof etishi va xatolarini kamsitmasdan tushuntirishi unda adekvat o‘zini baholashni rivojlantiradi. Doimiy tanqid, boshqa bolalar bilan solishtirish yoki haddan tashqari yuqori talablar qo‘yish esa bolada «o‘zini past baholash» kompleksini, xavotirlanish va nevroz holatlarini keltirib chiqaradi.

4. Oilaviy tarbiya uslublarining qiyosiy tahlili. Ota-onaning bolaga nisbatan qo‘llaydigan tarbiya strategiyasi uning psixik rivojlanish vektorini belgilaydi. Quyidagi jadvalda asosiy tarbiya uslublari va ularning boladagi psixologik natijalari tizimli ravishda keltirilgan:

Avtoritetli - mehr-muhabbat va oqilona talabchanlik uyg‘unligi, bolaning fikrini tinglash, tushuntirish orqali tarbiyalash. Mustaqil, o‘ziga ishongan, mas’uliyatli, ijtimoiy faol va hissiy jihatdan barqaror shaxs shakllanadi.

Avtoritar- qat’iy nazorat, so‘zsiz bo‘ysunishni talab qilish, jazo va buyruqbozlik ustuvorligi, hissiy sovuqlik. Qo‘rqoq, tashabbussiz, ichki tajovuzkorlikka moyil yoki o‘z fikrini himoya qila olmaydigan shaxs ulg‘ayadi.

Liberal- haddan tashqari ko‘p erkinlik, aniq qoidalar va nazoratning yo‘qligi, bolaning barcha istaklarini so‘zsiz bajarish. Intizomsiz, impulsiv, xudbinlikka moyil, qiyinchiliklarga chidamsiz va mas’uliyatdan qochadigan xarakter paydo bo‘ladi.

Befarq- bolaning ichki kechinmalari, ehtiyojlari va qiziqishlariga e’tibor bermaslik, hissiy uzoqlashish. O‘zini keraksiz his qilish, yolg‘izlik, depressiyaga moyillik, atrofdagilarga ishonchsizlik va deviant xulq yuzaga keladi.

Tahlillardan ko‘rinib turibdiki, avtoritetli tarbiya uslubi bolaning ham intellektual, ham emotsional rivojlanishi uchun eng maqbul muhitni ta’minlaydi. Bunday oilalarda bola o‘zini xavfsiz his qiladi, shu bilan birga jamiyat qoidalariga hurmat bilan qarashni o‘rganadi.

Xulosa qilib aytganda, ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar bolaning psixik taraqqiyotini belgilovchi eng muhim ijtimoiy-psixologik omildir. Oiladagi emotsional iliqlik, o‘zaro hurmat va muloqot madaniyati bolaning nafaqat bolalik davridagi ruhiy salomatligini, balki uning kelajakdagi ijtimoiy muvaffaqiyati va shaxsiy baxtini ham kafolatlaydi. Noto‘g‘ri tarbiya uslublari esa bolada turli psixologik jarohatlar, moslashuv muammolari va xulq-atvor og‘ishlarini keltirib chiqarishi mumkin. Nazariy taxlillarga asoslanib, ota-onalar hamda amaliyotchi psixologlar uchun quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar taklif etiladi:

Shartsiz mehr va qabul qilish tamoyiliga amal qilish: Bolani uning akademik yutuqlari yoki xulqidan qat’i nazar, shaxs sifatida qabul qilish va yaxshi ko‘rish kerak. Tanqid faqat bolaning noto‘g‘ri xatti-harakatiga qaratilishi, uning shaxsiyatiga tegmasligi lozim.

Faol tinglash va empatik muloqotni rivojlantirish: Bola bilan suhbatlashganda uning hissiyotlarini inkor etmaslik, balki tushunishga harakat qilish zarur. Kuniga kamida 20–30 daqiqa chalg‘ituvchi vositalarsiz bola bilan sifatli vaqt o‘tkazish o‘zaro ishonchni mustahkamlaydi.

Oila ichida yagona va izchil tarbiya talablarini o‘rnatish: Ota va onaning tarbiya masalasidagi qarashlari bir-biriga zid bo‘lmasligi, qo‘yiladigan cheklov va qoidalar bolaning yosh xususiyatlariga mos hamda tushunarli bo‘lishi kerak.

Ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirish: Ta’lim muassasalari va mahallalarda ota-onalar uchun yosh davrlari psixologiyasi hamda konstruktiv muloqot ko‘nikmalari bo‘yicha muntazam seminar-treninglar tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Vigotskiy L.S. Bolalar psixologiyasi muammolari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 312 b.

2. Bowlby J. A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development. – London: Routledge, 2018. – 224 p.

3. Baumrind D. Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. // Genetic Psychology Monographs. – 2017. – Vol. 75. – P. 43–88.

4. Karimova V.M. Oila psixologiyasi: Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 280 b.

5. Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi: Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Sharq, 2020. – 296 b.

6. Ibaydullayeva U.R. Ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi nizolarni keltirib chiqaruvchi ijtimoiy-psixologik omillar. // Zamonaviy ta’lim / Современное образование. – 2023. – № 3 (124). – B. 27–33.

7. Hu X., et al. Parent-child relationship and adolescent depression: The mediating role of self-esteem and emotional regulation. // Journal of Youth and Adolescence. – 2023. – Vol. 52 (4). – P. 812–825.

8. Coe J.L., Davies P.T., Sturge-Apple M.L. Interparental conflict, parent-child relationship quality, and children’s behavioral adjustment: A longitudinal analysis. // Developmental Psychology. – 2024. – Vol. 60 (2). – P. 315–329.

9. Lee M.T., et al. Parent-child relationship quality and human flourishing across 21 countries: Findings from the Global Flourishing Study. // Nature Communications Psychology. – 2024. – Vol. 2. – Article 48.

10. Mahmudova D., Maxsumova D. O‘zbek oilalarida ota-ona va farzand munosabatlarining psixologik tahlili. // Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar. – 2025. – № 2. – B. 142–148.

11. Shodiyeva Sh., Abdugapparova S. Oilaviy tarbiya uslublarining o‘smirlar psixologik salomatligiga ta’siri va psixokorreksiyasi. // Psixologiya (Ilmiy jurnal). – 2025. – № 1 (57). – B. 89–95.

O‘ZBEKISTON KORXONALARIDA XALQARO MOLIYAVIY HISOBOT STANDARTLARINI TATBIQ ETISH MEXANIZMLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI